

Rakúska a nemecká národná identita, mentalita a jazyk v obraze auto- a heterostereotypov

Jana Štefaňáková, Fakulta humanitných vied, UMB, Banská Bystrica,
Jana.Stefanakova@umb.sk

Kľúčové slová: stereotyp, národný stereotyp, stereotypný obraz, Rakúsko, SRN, rakúska nemčina

Schlüsselwörter: Stereotyp, Nationalstereotyp, stereotypisches Bild, Österreich, Deutschland, österreichisches Deutsch

1. Stereotypy, národné stereotypy a ich funkcie

Pojem „stereotyp“ sa v odbornej literatúre definuje z rôznych aspektov. Quasthoffová definovala stereotyp nasledovne:

„Stereotyp je verbálne vyjadrenie nejakého presvedčenia orientovaného na sociálnu skupinu alebo jednotlivé osoby ako jej členov. Má logickú formu úsudku, ktorý nespravodlivým, zjednodušeným a generalizovaným spôsobom s tendenciou emocionálneho hodnotenia pripisuje alebo odopiera nejakej skupine ľudí určité spôsoby konania. Z jazykového hľadiska sa dá opísať ako téza“. (Quasthoffová, 1973)

Soziológia, etnológia, historická, literárna veda, psychológia a sémantika a ich hraničné disciplíny sa pokúšajú tak zo synchronného, ako aj diachrónneho pohľadu priblížiť tento fenomén, ktorý sa čiastočne synonymne - viac alebo menej zreteľne ohraničujúc - označuje ako vlastný/cudzí obraz, imidž, klišé, predsudok, prototyp resp. stereotyp a predstavuje relatívne strnulý, schematizovaný, väčšinou iracionálny a hodnotiaci pohľad na nejaký sociálne relevantný objekt (predmet). Spôsob a príčiny jeho vzniku, funkcie a vyjadrenie stereotypných obrazov sa skúmajú z pohľadu menovaných oblastí. Napriek narastajúcemu počtu prác k tejto téme sa zdá byť stále v nedohľadne precíznejšie vymedzenie tohto pojmu (porov. Sekulski, 1998, 161).

Ammon označil za najdôležitejší znak stereotypu prenos obrazov celých skupín na jednotlivcov (Ammon, 1995, 216). Posudzovanie osôb sa pritom uskutočňuje na základe stereotypu, nie na základe vlastných skúseností. Podľa Heinemannovej „...máme v hlavách viac stereotypných obrazov, ale všetky nezahodnocujeme; sú to obrazy o ľuďoch, krajinách, historických udalostiach, ale aj o tom, čo je dobré a zlé, správne a nesprávne. Ak sa stereotyp vzťahuje na vlastné alebo cudzie obrazy, potom sa tieto môžu vnímať ako neutrálne hodnotiace zovšeobecnenia, napr. Francúzi pijú veľa vína a rozumejú móde, Nemci sú predovšetkým pivári, ženy vydržia viac bolesti a pod.“ (Heinemann, 1998, 8)

Termín „stereotypné obrazy“ nie je podľa Sekulskej zaťažený toľkými špecifickými významami:

„Stereotypné obrazy sa vzťahujú prevažne na sociálne skupiny, ktoré sú vnímané ako iné/nápadné/cudzie. Sú sprostredkované v dlhom socializačnom procese. Ten, kto má stereotypné predstavy a prezentuje ich, väčšinou nevie vysvetliť, aké majú korene a ako mu boli sprostredkované. Keďže nemajú oporu v skúsenostiach toho, kto ich používa, väčšinou sa nedajú potlačiť vlastnými skúsenosťami a poznatkami. Stereotypné obrazy ale silnou mierou vedú, ovládajú a selektujú vnímanie jednotlivca, resp. skupiny. Pôsobia ako predvolené filtre, vzťahujúce sa na určité oblasti skutočnosti.“ (Sekulski, 1998, 162)

Pod stereotypnými obrazmi sa všeobecne chápe komplex znakov, ktorému väčšinou nezodpovedá žiadny referenčný objekt skutočnosti. Frekvencia výskytu jednotlivých znakov môže byť rôzna. V závislosti od funkčnosti sa môžu objavovať konkrétne znaky menej alebo viac intenzívne, čo vysvetľuje rezistenciu stereotypov voči protichodným skúsenostiam. Stereotypné obrazy sú naviazané na určité slová alebo symboly, ktoré sa môžu prezentovať prostredníctvom verbálnych vyjadrení (Štulajterová, 2007). Dôležitú úlohu pri vyjadrení stereotypných obrazov teda hrá aj jazyková rovina. Ako poznamenáva Tuhárska (2010a, 13): „... treba podotknúť, že jazyková komunikácia sa v procese komunikácie medzi používateľmi jazyka, t.j. členmi istého jazykového spoločenstva, osvedčila ako najvhodnejšia forma komunikácie.“ Zároveň však treba pripomenúť, že stereotypné obrazy nemusia byť bezpodmienečne len negatívne. Z predchádzajúcej analýzy je zrejmé, že **stereotypy sú pevné a vžitý typy, predstavy alebo vzory**, na ktoré sa človek odvoláva, aby ospravedlnil svoj pozitívny alebo negatívny predsudok. Pri presadzovaní týchto typov, predstáv a vzorov sa nedá zistiť ich pôvod, teda o čo sa opierajú. **Stereotypom chýba opora vo faktoch.** Funkciou stereotypu je, že má ospravedlniť a obhajovať nejaké chovanie alebo postoj. Ak je stereotyp negatívny, tak napomáha triediť a vyberať len negatívne konotácie, pričom následne tento negatívny výber alebo antipatiu obhajuje. Stereotyp z týchto dôvodov nie je predsudok, ale nástroj racionalizácie údajne stálych hodnôt, myslenia a konania. Vo väčšine prípadov je súborom nelichotivých predstáv o príslušníkoch spoločenských skupín, vrstiev, etník, atď., na základe rasových a spoločenských predsudkov.

V modernej resp. postmodernej spoločnosti, v ktorej žijeme, plnia stereotypy podobné funkcie ako v minulosti a sú súčasťou každodennej komunikácie. Fungujú vo vedomí jednotlivcov i kolektívov, ich dosah umocňujú masovokomunikačné médiá. Stereotypy nezodpovedajú realite, avšak ich korekcia alebo odstránenie je obtiažne. Namiesto revízie stereotypu nastáva len jeho modifikácia alebo znovupotvrďovanie. Znakom stereotypov je tiež ich „emocionálny náboj“ – ich účelom je posilňovať vnútornú jednotu kolektívu prostredníctvom pozitívnych a negatívnych emócií. (Viacerí bádatelia pokladajú práve tento znak za hlavný rozdiel medzi stereotypom a inými zovšeobecňujúcimi obrazmi, napr. klíšé.)

V súčasnosti nadobúdajú mimoriadny význam **etnické stereotypy** – jednak pre proces sebaidentifikácie jednotlivcov a kolektívov, jednak pretože sa stávajú nástrojom politickej manipulácie a politického boja o dominanciu. Účelovou politickou manipuláciou stereotypov dochádza k zostrovaniu napätia medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. Stereotypné predstavy o jednotlivých národoch a obyvateľov rôznych štátov cirkulovali prostredníctvom ústnej tradície a v literárnej tvorbe aj v stredoveku a ranom novoveku, ale kvalitatívne nový charakter nadobudli v procese formovania moderných národov. V masovej propagande hrajú kľúčovú úlohu **spoločenské stereotypy**. Zjednodušujú orientáciu a rozhodovanie a podporujú laxné rozlíšenie na „my“ a „oni“. Sú trvanlivé a človek ich preberá v detstve alebo v mladosti od svojho okolia, a to zvlášť pri takých skupinách, s ktorými nemá vlastnú skúsenosť.

Stereotypy sú v tom najabstraktnejšom pojme chápané skôr negatívne, naproti tomu sú tzv. **národné stereotypy**, zakorenené buď priamo v myslení samotného národa vo forme **autostereotypov**, alebo v hodnotiacich postojoch iných národov v relácii k inému národu (**heterostereotypy**), vnímané skôr pozitívne pre svoju reflexiu neopakovateľných, jedinečných čŕt charakterizujúcich poznateľnosť a „typickosť“ príslušného národa.

Breidenbachová poukázala na obsah národných stereotypov nasledovne:

„Kognitívny skok od známeho (mentálne vybavenie) k neznámemu (vnímané objekty) je premostený stereotypmi. Aj pri stretnutí príslušníkov rôznych kultúr sú autostereotypy a heterostereotypy potrebné schémy, ktoré by sa nemali automaticky predkladať ako predsudky, implikujúce zlý postoj.“

Stereotypizovanie cudzieho je jedným zo spôsobov, ako dať neznámemu zmysel.“ (Breidenbach, 1995)

Podľa názoru Sekulskej môže funkcia stereotypov ako jazykových filtrov kognitívny proces buď uľahčiť (orientácia, klasifikácia) alebo sťažiť (blokáda). Z celkového hľadiska je preto potrebné zdôrazniť prepojenosť kognície a textu, resp. vyjadrenia prostredníctvom jazyka, tak ako to konštatuje Tuhárska (2010b, 126): „Kognitívna rovina sa dá zachytiť len sprostredkovane, za pomoci medializovanej formy (resp. textovej roviny).“ Stereotypy sa tak stávajú nebezpečné vtedy, keď sa zo zjednodušených, schematizovaných obrazov s malou mierou relevantnosti („...blondávi Nemci s modrými očami“) vyvodzujú konkrétne precízne závery (napr.: „Ak chce byť každý príslušník nemeckého národa dobrým Nemcom, musí mať blond vlasy a modré oči...“), ktoré sa potom používajú ako odôvodnenia pre konanie vo vzťahu k iným skupinám („...človek, ktorý nemá blond vlasy a modré oči, nie je Nemcom, preto musí byť napr. vylúčený – porazený – zavraždený...“, Sekulski, 1998, 162). V dôsledku toho dochádza aj k zmenám významov obsahu slov (v tomto prípade „nemecký/Nemec“), ktoré tvorí jadro výpovede, sprostredkujúcej stereotypný obraz.

Stereotypy majú vlastnú jazykovú, symbolickú a vecnú formu vyjadrenia. Nemusia sa vyskytovať len formou vyjadrenia úplných viet. **Sémantickou jednotkou stereotypu je propozícia.**

„Propozícia sa chápe ako jednotka jazykovej metaroviny, ktorá sa buď abstrahuje z kognitívnych procesov vo vedomí človeka, alebo z vyskytujúcich sa jazykových módov.“ (Klein, 1998, 28)

Ako jazykové módy sa označujú jazykové akty, implikácie, naviazané na významy viet, spojenia slov, sprostredkujúce rôzne konotácie, pragmatické vzory – napr. nadávky, formy oslovenia, konvencie spájajúce sa s pozdravmi, rečovo-právne privilégia a rečovo-právne obmedzenia. Rothová (1998, 26) uviedla nasledovné formy vyjadrenia stereotypov:

1. Jednoduché jazykové formy – *prídavné mená*, ktoré konotujú významy, vzťahujúce sa na obsah a význam slova; *mená* (priezviská, pomenovania oblastí alebo regiónov vo forme nadávky alebo spotu, označenia etnických skupín); *slovné spojenia*, ktoré majú často formu ustáleného slovného spojenia.
2. Komplexné formy ako vety v tvare: „Nemci sú...“, alebo „Rus je...“, alebo formou porovnaní: „lenivý ako cigáň ...“, „...studený ako Nemec ...; prípadne ako príslovia.
3. Komplexné verbálne formy, ako rozprávky, bájky, legendy, pesničky. (Roth, 1998, 26)

2. K vymedzeniu pojmov „národ“ a „národná identita“

Vo všeobecnosti sa udáva, že národ je kultúrna, teda duchovná, materiálna, ideová, inštitucionálna pospolitosť, založená na sympatiách, antipatiách a psychickej náklonnosti prameniacej z neformálnych vzťahov a vzájomnej interakcie vo vnútri skupiny, pre ktorú je vlastný pozitívny vzťah k určitému ohraničenému územiu. Tento vzťah by sa z psychologického hľadiska mohol nazvať národné povedomie, teda uvedomenie si vlastnej národnej existencie, jedinečnosti a odlišnosti od iných národných spoločenstiev. Dôležitým činiteľom v definícii je národná sebaidentifikácia. Každý národ má svoju kultúrnu podstatu, kultúrne hranice. Národné spoločenstvá si v dlhodobejšom etnickom vývoji vytvárali vlastné normy, postoje, tradície a jazyk ako dôležitý prostriedok komunikácie. Spoločný jazyk sa tvoril z potreby vzájomnej komunikácie. Vytváranie jazyka bolo ovplyvňované geograficko - klimatickými a historickými podmienkami. So vznikom rôznych jazykov súvisí pojem „jazyková bariéra, hranica“. Uvedené kritériá pre charakteristiku národa nemusia byť všeobecným pravidlom. Viac národov v celosvetovom meradle napr. nespĺňa podmienku mať vlastný jazyk – Rakúšania hovoria nemčinou, Škóti a Íri komunikujúci v anglickom jazyku a pod. Všeobecne sa rozlišuje medzi **štátnym národom** a **kultúrnym národom**. **Rakúsko** sa

v historicko-sociálnej vedeckej literatúre definuje ako *štátny národ*. Rakúske národné povedomie vzniklo na základe ohraničenia Rakúska od nemeckého jazykového a kultúrneho národa. Demoskopická štúdia uskutočnená v rokoch 1964 až 1994 preukázala kontinuálne zvyšovanie sebaidentifikácie Rakúšanov ako príslušníkov rakúskeho národa. Vyplynulo z nej, že asi tri štvrtiny Rakúšanov sa cítili byť príslušníkmi „štátneho národa“, pretože sa identifikovali so štátom, v ktorom žijú. Približne jedna pätina Rakúšanov sa považovala za „štátny národ“. Podľa Bruckmüllerovej možno hovoriť o vzniku rakúskej národnej identity od 60-tych rokov minulého storočia. Pojem *identita* sa chápe ako konštrukt definovaný prostredníctvom stereotypných znakov, ktoré sú považované za konštitutívne pre určitú skupinu ľudí a jej sebaidentifikáciu. Relevantnosť týchto znakov – etnikum, jazyk, náboženstvo, kultúra atď. – je podmienená konvenčne (princípom ľubovoľnosti) a môže sa meniť (porov. Roth, 1998, 36). De Cillia (1998, 54) pri definovaní „národnej identity“ vyzdvihol faktor „predstavy“. Národná identita je „... v zmysle socializácie komplexom spoločných a podobných predstáv, schém vnímania, emocionálnych postojov, názorov a dispozícií správania.“ V prípade národnej identity sa spoločné a podobné predstavy vzťahujú na typického zástupcu nejakého národa (napr. Rakúšana), spoločnú kultúru, históriu, súčasnosť, budúcnosť národa, ale aj na národné teritórium. S tým súvisia aj predstavy o iných národných skupinách a ich kultúre, histórii atď. Spoločné a podobné emocionálne postoje a názory vznikajú na jednej strane o vlastnej skupine ľudí (napr. v Rakúsku o Rakúšanoch, v Nemecku o Nemcoch) alebo aj o príslušných cudzích skupinách. V literatúre možno nájsť aj názor, že národná identita ako taká neexistuje, ale sa konštruujú rôzne diskurzívne identity v závislosti od verejnosti, témy a kontextu. Diskurz národnej identity však nesie vždy kultúrne a štátno-národné prvky. Za centrálné prvky štátno-národnej identifikácie v Rakúsku sa považujú štátna príslušnosť a hospodárske a sociálne vymoženosti Druhej republiky (sociálny štát, sociálny a politický mier, štátna zmluva z roku 1955 o neutralite – porov. de Cillia, 2000). Ako kultúrne prvky sa uvádzajú: kultúrne a športové výsledky, rakúska mentalita a typicky rakúske spôsoby správania (napr. dobrosrdečnosť). Veľký význam pre určenie štátno-národnej identity sa pripisuje aj jazyku.

Tým, že sa hospodárske a zákonodarné kompetencie členských štátov EÚ posúvajú do supranárodnej roviny a národné kompetencie sa stále viac obmedzujú na sociálnu a kultúrnu sféru, pripisuje sa kultúrnemu sektoru pri konštituovaní národnej identity čoraz väčší význam. V tomto kontexte sa stávajú v EÚ dôležité aj otázky týkajúce sa používania jazyka (resp. nacionalizácie jazykov).

3. Rakúska nemčina a národná identita

Špecifický vývoj rakúskej a spolkovej variety nemčiny je výsledkom odlišného kultúrneho a sociálnopolitického vývoja, ktorý sa začal výraznejšie profilovať najmä po rozpade Svätej ríše národa nemeckého v roku 1806 (porov. Štefaňáková, 2003). Tendencie nastúpiť vlastnú cestu vývoja nezávisle od Nemecka sa v Rakúsku prejavili najmä po druhej svetovej vojne a vyvrcholili v roku 1955 po desaťročnej okupačnej správe štátmi USA, Spojeným kráľovstvom, Francúzskom a ZSSR. Vtedy sa do popredia dostala snaha o vytvorenie vlastnej národnej a kultúrnej identity na základe potreby dištancovať sa od nacistickej minulosti. Súvisel s tým aj vývoj vlastného štandardného jazyka a jazykového habitusu v Rakúsku (pojem „habitus“ postuluje súvislosť medzi jazykovými a sociálnymi dispozíciami, ktoré sa vytvorili počas socializácie v spoločnosti a jej inštitúciách). Mala to byť nová preskriptívna norma, teda kodifikovaný jazyk používaný v literatúre a vyučovaný v školách, ktorým hovorí elita spoločnosti (akademici, politici, žurnalisti). Prvým signálom rakúskeho jazykového povedomia bolo vydanie Rakúskeho slovníka v roku 1951, čo prinieslo so sebou aj kritiku na margo nacionalistických tendencií v Rakúsku. Otázkou vzťahu rakúskej nemčiny a národnej identity sa vo svojich štúdiách zaoberali viacerí jazykovedci. De Cillia

zastáva názor, že jazyk a jazyková príslušnosť všeobecne hrajú pre väčšinu Rakúšanov dôležitú rolu pri konštrukcii rakúskej národnej identity. Wodaková informovala o úlohe rakúskej nemčiny v kontexte diskurzívnej konštrukcie národnej identity. Otázky týkajúce sa jazyka sú podľa nej relevantné len v poloverejnom a súkromnom sektore, nie však vo verejnom. Účastníci uskutočneného prieskumu prostredníctvom interview hodnotili jazyk ako podstatnú súčasť ich identity a poukázali naň aj ako na prostriedok odlíšenia vo vzťahu k Nemcom. Ako obzvlášť dôležité označili formy pozdravov a názvy jedál. Rakúšania však nevedeli o existencii viacerých jazykových rovín v rámci rakúskej nemčiny a rovnako nemali znalosti o rakúskej nemčine ako štandardnom jazyku (porov. Wodak, 1998). De Cillia konštatoval nasledovné:

„Rakúska nemčina sa v Rakúsku v určitých kontextoch vyzdvihuje ako dôležité kritérium pre odlíšenie voči Nemecku. Rakúske označenia potravín sa zdôrazňovali aj počas európskej kampane pred vstupom Rakúska do EÚ („Erdäpfelsalat bleibt Erdäpfelsalat!“). V rámci diskusií a interview ohľadne existujúcich rozdielov medzi rakúskou a spolkovou nemčinou sa najviac poukazuje na rozdiely v oblasti slovnej zásoby, vo fonetickej realizácii, jazykovom duktuse a v pragmatickej rovine, pričom sa tieto rozdiely vzťahujú predovšetkým na hovorovú a dialektovú rovinu.“ (de Cillia, 2000, 80).

Otázkou vzťahu medzi jazykom a rakúskou národnou identitou sa zaoberal aj Wiesinger, ktorý vo svojom sociologickom prieskume analyzoval 1464 dotazníkov zo 47 rakúskych oblastí a 5 oblastí v Južnom Tirolsku. Došiel k záveru, že nemčina ako jazyk presahujúci rámec hraníc jedného štátu už v súčasnosti nehrá takú dôležitú úlohu pre určenie identity, ako to bolo v období do konca druhej svetovej vojny, keď sa nemecky hovoriaci obyvatelia v Nemecku, Rakúsku a dokonca aj bývalom Československu vo veľkej väčšine cítili byť Nemcami. Rakúšania označili ako najdôležitejší znak národnej identity štátnu príslušnosť. Rakúska nemčina s rakúskymi variantmi však podľa prieskumu výrazne prispievala k ich sebaurčeniu (Wiesinger, 1997).

Diskusia ohľadne významu rakúskej nemčiny pre národnú identitu získala nové dimenzie začlenením Rakúska do EÚ. V tom období vznikli obavy nielen zo straty identity, ale aj vlastného jazyka. Niektoré novinové články poukazovali dokonca na hrozbu nemeckého imperializmu a pohltenie rakúskej kultúry Nemeckom (Markhardt, 2005).

Jazykové variety evokujú konkrétne stereotypy vždy vo vzťahu k ich používateľom. V súvislosti so vznikom národných stereotypov sa poukazuje na to, že obraz o cudzom (resp. obraz o iných), práve tak, ako vlastný obraz, vyplýva z potreby jednotlivcov, skupín ľudí a národov vytvoriť si usporiadaný svet a sociálne sa doňho integrovať. Pri hodnotení národných stereotypov sa používa rozlíšenie medzi autostereotypmi a heterostereotypmi, pomocou ktorých sa formuje vlastný alebo cudzí obraz ako súhrn vytvorených etnických hodnôt a úloh. Podstatnou súčasťou tohto ideologického obrazu je aj historický obraz o jednotlivcoch a sociálnych skupinách, ktorý sa odvíja od rôznych zážitkov vo vzťahu k histórii národa a stáročia vytváranému dedičstvu, odovzdávaného z generácie na generáciu. Skupiny ľudí sa nedefinujú len prostredníctvom symbolov, ale aj obrazov o sebe. Kmene a národy disponovali odjakživa určitými vlastnosťami, ktoré sa vyzdvihovali a boli prostriedkom odlíšenia od iných kmeňov a národov. Vzťahovali sa nielen na reálie (kroje alebo spôsoby ozbrojenia), ale týkali sa aj určitých charakteristických vlastností. Obrazy o vlastnom národe môžu modifikovať alebo zosilňovať vnímanie vlastných črt.

V literatúre možno nájsť nielen pozitívne (napr. Grillparzer, Stifter, Rainmund, Wildgans), ale aj kritické obrazy (napr. Kraus, Ringel) o Rakúsku a rakúskom národe (Höhn, 2010). Bruckmüller (1994) vyzdvihol úlohu stereotypov pri rekonštrukcii rakúskej národnej identity po roku 1945. Poukázal predovšetkým na protiklady vo vzťahu k Prusku, „zmiešaný“ historický pôvod, obdobie rozmachu počas tureckých vojen a vojny proti Prusku, ako aj na

údajnú toleranciu a hudobný talent Rakúšanov. Negatívne obrazy o Rakúsku sa podľa jeho názoru spájajú napr. s jeho vnímaním ako „antiintelektuálnej“ krajiny, krajiny represíí a škandálov, v ktorej absentuje česťnosť a vznikol národný socializmus (porov. Bruckmüller, 1994, 1997).

Z interview s rakúskymi občanmi vyplynuli autostereotypy v jednotlivých skúmaných oblastiach:

- a) Kliše vo vzťahu k turizmu: Rakúsko ako kultúrna veľmoc (s ťažiskom v hudobnej sfére), rakúska príroda, údajná špecifická rakúska mentalita.
- b) Kliše vo vzťahu k politickému okruhu tém: politický mier, samostatné Rakúsko, neutralita (Wodak, 1998).

Reiterer (1988) sa zaoberal skúmaním rakúskych autostereotypov. V štúdiu uviedol vlastnosti „typického Rakúšana“, ktoré na základe vyhodnotenia pomocou trojstupňovej škály zoradil nasledovne:

1. <i>prívetivý</i>	5. <i>nápomocný</i>	9. <i>pracovitý</i>
2. <i>veselý</i>	6. <i>mierumilovný</i>	
3. <i>muzikálny</i>	7. <i>zdvorilý</i>	
4. <i>usilovný</i>	8. <i>inteligentný</i>	

K neoblúbeným vlastnostiam patrili najmä:

- *ochota podstúpiť riziko*
- *lajdácky*
- *konfliktný*

Z ankety vyplynulo, že Rakúšania si ako najlepšie pripisujú spoločenské vlastnosti. Po nich nasledujú „pracovné“ vlastnosti a vlastnosti tzv. „sebavzťahu“ súvisiacich s hodnotením vzťahovo-postojových vlastností. Samotní Rakúšania sa vnímajú tak, ako sa aj radi prezentujú v zahraničí, teda ako optimistickí, muzikálni, láskaví, ale menej pracovití. Schweiger (1992) skúmal priradenie určitých atribútov ku Švajčiarsku, Nemecku a Rakúsku. Rakúšania sa podľa jeho prieskumu na celom svete hodnotia ako národ spätý s hudbou. V ankete boli signifikantne označení ako hudobne nadanejší ako Nemci a Švajčiari. Rakúšanom bola v zahraničí viac ako Nemcom pripisovaná vlastnosť „staromódni“, rovnako ako Švajčiarom v niektorých krajinách. Nemci boli oproti tomu hodnotení ako moderný národ. Rakúšania sú vo svete vnímaní ako podstatne priateľskejší národ ako Nemci a Švajčiari. Analýzou predstáv o Rakúšanoch dospela Wodaková k poznaniu, že okrem štátnej príslušnosti majú pre Rakúšanov význam aj jazykové, kultúrne a etnicky definované prvky sebaurčenia. Ako jedna z najdôležitejších požiadaviek bola uvádzaná potreba emocionálneho spojenia s Rakúskom. V interview sa poukázalo aj na existenciu rakúskej mentality, typicky rakúskych spôsobov správania alebo aj na špecifický rakúsky ľudový charakter, čo podľa Wodakovej implikuje predstavu o tzv. „homo austriacus“ (Wodak, 1998, 419).

Podľa Ammona si Rakúšania sami najčastejšie pripisujú nasledovné vlastnosti (autostereotypy): „*sympatickí*“ (namiesto *nesympatickí*), „*mierumilovní*“ (namiesto *konfliktní*), „*úspešní*“ (namiesto *neúspešní*), „*rozumní*“ (namiesto *hlúpi*) a „*cieľavedomí*“ (namiesto *niecľavedomí*). Stereotyp týkajúci sa hudobného nadania, spoločenskosti a kulinárskeho umenia Rakúšanov sa v literatúre označuje súhrnným pojmom ako tzv. fajakénsky stereotyp – „Phäakenstereotyp“. Fajakovia – v nemčine Phaiaken/Phäaken – sú národom gréckej mytológie. Toto pomenovanie je odvodené od mena Phaiax, ktorým bol pomenovaný syn Poseidona a nymfy Gorgyri. Nemecký výraz „Phäaken“ sa v Rakúsku používa aj v prenesenom význame na označenie pokojných a v hojnosti žijúcich ľudí. Podľa Bruckmüllerovej existovala už v 16. storočí určitá asociácia dobrého života, ktorý sa spájal s Rakúskom.

4. Nemci a Rakúšania vo svetle vzájomných stereotypov

Po roku 1945 sa Rakúsko snažilo dištancovať od spoločnej minulosti s Nemeckom v snahe zbaviť sa viny a zodpovednosti za vojnové zločiny – tzv. „Täterthese“. (V tejto súvislosti je známa aj „téza o obeti“ – „Opferthese“, podľa ktorej Rakúsko nekolaborovalo s nacizmom, ale stalo sa – kvôli násilnému pripojeniu – tzv. „Anšlusu“ – jeho prvou obeťou.) Napriek tomu sa aj v nasledujúcich rokoch 46% Rakúšanov vyjadrilo, že sa cítia byť príslušníkmi nemeckého národa. Vzťah medzi Rakúskom a Nemeckom sa po druhej svetovej vojne označoval ako mierne ambivalentný, poznačený napätím, predsudkami a strachom zo vzájomného kontaktu a ovplyvňovania. Po pričlenení Rakúska do EÚ nastali v krajine obavy z postupného prispôsobovania sa spolkovej nemčine. Prijatie „Protokolu č. 10 o použití špecifických rakúskych výrazov nemeckého jazyka v rámci EÚ“ tieto obavy zmiernilo. Aj keď sa toto opatrenie vníma kontroverzne, zabránilo sa ním v Rakúsku presadeniu určitých nemeckých termínov v obchodnej sfére, ktoré by obyvatelia Rakúska vnímali ako rušivé aj vzhľadom na svojrázny historicky podmienený vzťah medzi Nemeckom a Rakúskom.

Z analýzy pojmu stereotyp v predchádzajúcej podkapitole vyplýva, že stereotypy nemusia byť bezpodmienečne negatívne, keďže sa nimi v niektorých prípadoch vyjadruje aj príbuznosť s určitým národom. Vo viacerých prieskumoch „rakúskeho povedomia“ uskutočnených agentúrou Fessel-GfK/IFES vyjadrili Rakúšania názor, že Rakúsko má zo všetkých susedských krajín najväčšiu vnútornú príbuznosť s Nemeckom. V určitom období dokonca označovali Nemcov za národ, ktorý je im najsympatickejší. Rovnako reprezentatívny prieskum medzi Nemcami v rokoch 1984-1992 ukázal, že spomedzi všetkých národov sú Nemcom najsympatickejší Rakúšania. Viedenský dialekt označili Nemci dokonca za najobľúbenejší spomedzi všetkých nemeckých dialektov. Vzťahy medzi týmito národmi však v posledných rokoch ochladli. Rakúsky denník Štandard uverejnil v októbri v r. 2000 pod titulom „ochladnuté vzťahy“ („abgekühlte Beziehungen“) správu o výsledkoch telefonického anketu, ktorá sledovala postoj Rakúšanov k Nemcom:

„Vzťah Rakúšanov k ich nemeckým susedom v posledných dvoch rokoch zreteľne ochladol. Zatiaľ čo si pred dvomi rokmi ešte 78% Rakúšanov myslelo, že krajina v srdci Álp má najväčšiu „vnútornú príbuznosť“ s Nemeckom, v súčasnosti si to myslí už len 62% ľudí. Peter Ulram z inštitútu verejnej mienkotvorby Fessel-GfK, ktorá údaje skúmala (500 telefonických interview, 17./18. Október 2000), vyjadril názor, že tento pokles súvisí s postojom SRN k otázke sankcií EÚ voči rakúskej vláde. 62% Rakúšanov ale napriek tomu označila Nemecko ako „najväčšieho brata“ z príbuzných krajín.“

O ďalšej strate sympatií informoval aj denník Presse dňa 19. 1. 2002.

„Podľa najnovšej štúdie inštitútu verejnej mienkotvorby Fessel-GfK je očividne možné tradičné stereotypy zmeniť: Rakúšanom je totiž z krajín najsympatickejšie Taliansko.“

V ankete vyjadrilo 76% oslovených Rakúšanov sympatie Taliansku. Nemci s 75% obsadili 2. miesto. Bretschneider zhrnul postoje Nemcov o Rakúšanoch v reprezentatívnej štúdii „Nemci o Rakúšanoch“ („Deutsche über Österreicher“, GfK Nürnberg, 1989) nasledovne:

„Typický Rakúšan je z pohľadu spolkového Nemca veselý, sympatický, mierumilovný, skromný človek, ktorý žije svoj život spokojne, optimisticky a veľkoryso. Kritický postoj sa objavil na margo jeho „spomalenosti“ a „konzervatívneho postoja k životu“. Dominuje tzv. „fajakénsky imidž“ - „Phäaken-image“. Rakúšania sú hodnotení ako užívatelia života a muzikálni ľudia, zriedkavejšie aj ako športové, politické a hospodárske talenty.“ (Bretschneider, 1998, 127)

Ammon prezentoval ako jeden zo stereotypov Nemcov voči Rakúšanom aj neprimerané kladenie dôrazu na tituly. Tento fenomén sa v nemčine označuje špecifickým pojmom „*Tittelhuberei*“. Prehnané „titulovanie“ je jedným z celej rady stereotypov Nemcov voči Rakúšanom. Pozdrav „*Küß die Hand*“ sa v Nemecku dokonca používa aj ako krátka charakteristika Rakúšanov. Na základe ankety „Postoje k Rakúsku v roku 1989“ uviedol Ammon nasledovné vlastnosti, ktoré najčastejšie Nemci pripísali Rakúšanom: „spoločenský“ (namiesto nespoločenský), „sympatický“ (namiesto nesympatický), „milujúci mier“ (namiesto konfliktný), „veselý“ (namiesto vážni). Podľa Nemcov Rakúšania disponujú: hudobným talentom, talentom na gastronómiu, talentom viesť spokojný život a zaobchádzať s ľuďmi. Ako menej výrazný hodnotili u Rakúšanov „talent na hovorenie“, čo Ammon pokladá za indíciu toho, že Nemci považujú svoj štandardný jazyk za normu (Ammon, 1995, 379).

Rakúšania u Nemcov vyzdvihli talent a schopnosti v nasledovných oblastiach:

- rečnícky talent
- gastronómia
- finančná oblasť
- schopnosť orientovať sa v každej životnej situácii

Reprezentatívna štúdia „Rakúšania o Nemcoch“, uskutočnená agentúrou Fessel-GfK v roku 1989, rovnako aj štúdia s názvom „Rakúske národné vedomie“ z roku 1990 priniesla celkove pozitívny obraz o Nemcoch. Rakúšania charakterizovali Nemcov ako cieľavedomých, veselých, úspešných a moderných, ale aj dosť hlučných ľudí. Bretschneider (1990) dokonca upozornil na to, že na základe výsledkov týchto štúdií by sa mala uskutočniť (prinajmenšom) revízia predsudku voči existujúcim predsudkom o Nemcoch, ktoré sa prejavovali v rôznych „protinemeckých afektoch“ medzi Rakúšanmi. Anketa uvedenej agentúry v rokoch 2001, 2002 už ale ukázala, že asi 13% Rakúšanov vníma Nemcov ako „nesympatický národ“.

Vzťah Rakúšanov k Nemcom je veľmi výstižne vyjadrený v pojme „*Piefke*“, ktorý sa v Rakúsku používa v negatívnom význame ako hanlivé označenie pre obyvateľa Nemecka. Pollak (1992) opísal tzv. „*Piefkinesisch*“ ako jazyk, resp. typický spôsob reči Prusov, ktorá sa vyznačuje tým, že je energicky rýchla a niekedy prehnané správna. Bruckmüller relativizoval význam tohto slova nasledovne:

„Často citovaný „nadradený Piefke“ existuje ako obraz odlíšenia od Nemcov len u menšiny Rakúšanov. Táto menšina pochádza skôr z mesta – sú to väčšinou Viedenchania, ktorí patria k vyššej vzdelanostnej vrstve obyvateľstva, preto sa vyjadrujú verejne častejšie ako iné skupiny. Týmto výrazom sa verbalizuje aj strach pred údajnou anxiou Nemcov.“
(Bruckmüller, 1994, 164).

Je zrejmé, že vzájomné stereotypy Rakúšanov a Nemcov vykazujú významné rozdiely. Z pohľadu Rakúšanov sa tieto dva národy odlišujú najviac v nasledovných vlastnostiach:

Nemci	Rakúšania
<i>hluční</i>	<i>tichí</i>
<i>rýchli</i>	<i>pomalí</i>
<i>konfliktní</i>	<i>mierumilovní</i>
<i>nesympatický</i>	<i>sympatický</i>
<i>pokrokoví</i>	<i>konzervatívni</i>
<i>moderní</i>	<i>staromódni</i>

Rakúšania hodnotia Nemcov jednoznačne ako „rýchlejších“, „pokrokovejších“ a „modernejších“. Nemci naopak vnímajú Rakúšanov ako „tichších“, „veselších“, „živelnejších“, „neúspešnejších“, „spoločenskejších“, „konzervatívnejších“ a celkove ako „sympatickejších“ ľudí. Pri analýze rakúsko-nemeckého vzťahu viacerí sociolingvisti

poukázali na to, že v Rakúsku hrala v minulosti aj v súčasnosti z rôznych dôvodov dôležitú úlohu snaha diferencovať sa od Nemecka a poukázať na rozdiely medzi týmito krajinami.

5. Záver

V súčasnosti sa v Rakúsku zdôrazňuje silná ekonomická a kultúrna svojbytnosť Rakúska vo vzťahu k Nemecku. Rakúsko patrí k najbohatším a najrozvinutejším národným hospodárstvám. Nielen v európskom (v porovnaní s krajinami EÚ), ale aj celosvetovom meradle. V poloverejnom a súkromnom diskurze sa javí odlíšenie od Nemecka dodatočne aj ako emocionálna potreba. Vzájomne sa poukazuje aj na rozdiely v mentalite a každodennej kultúre. Jazyk a literatúra sa vnímajú ako veľmi podobné. Vzťah Rakúska k Nemecku sa celkove vyznačuje veľkou ambivalenciou. Rakúsko sa kvôli blízkej susedskej polohe so Slovenskom stalo v posledných rokoch atraktívnou destináciou pre Slovákov aj z hľadiska trhu práce. To je podnetom pre skúmanie vzťahov medzi týmito národmi na rôznych úrovniach aj na Slovensku. Predstavy a obrazy samých seba a „tých druhých“ na opačnej strane hranice, symbolická podoba rozhodujúcich aktérov na lokálnej, regionálnej, národnej či európskej úrovni tak môžu prispieť aj k poznaniu procesov rozširovania európskej identity.

Literatúra

- AMMON, U.: *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1995. ISBN 3-11-014753-X.
- AMMON, U.: *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin/New York : Walter de Gruyter, 2004.
- BREIDENBACH, J.: *Deutsche und Dingwelt: Die Kommodifizierung nationaler Eigenschaften und die Nationalisierung deutscher Kultur*. Münster, 1995.
- BRUCKMÜLLER, E.: *Österreich im Wandel. Identität und Selbstverständnis in den 90-er Jahren*. Wien, Köln, Graz : Signum, 1994.
- BRUCKMÜLLER, E.: *Nation Österreich: Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*. 2. erg. und erw. Aufl., Wien: Böhlau, 1996.
- BRUCKMÜLLER, E.: *Symbole österreichischer Identität zwischen „Kakanien“ und „Europa“*. Wien: Picus Verlag, 1997.
- DE CILLIA, R.: Erdäpfelsalat bleibt Erdäpfelsalat. Österreichisches Deutsch und EU-Beitritt. In: Muhr, R. et al. (Hrsg.): *Österreichisches Deutsch*, Wien: Hölder, 1995, s. 121-131.
- DE CILLIA, R.: Alles bleibt wie es ist. Österreichs EU Beitritt und die Frage des österreichischen Deutsch. In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache 23/1997*, 1997, s. 239 - 258.
- DE CILLIA, R.: *Burenwurscht bleibt Burenwurscht. Sprachenpolitik und gesellschaftliche Mehrsprachigkeit in Österreich*. Klagenfurt : Drava, 1998.
- DE CILLIA, R.: Die Bedeutung von Sprache und Kultur für die diskursive Konstruktion österreichischer Identitäten. In: Stubkjaer, F.T.: *Österreich, Kultur und Identität – heute und vor 100 Jahren*. Odense : Odense University Press, 2000.
- HEINEMANN, M.: *Sprachliche und soziale Stereotype*. Frankfurt am Main u.a. : Lang, 1998.
- HÖHN, E. : *Súčasná rakúska literatúra: Učebné texty*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0064-9.
- KLEIN, J.: Linguistische Stereotypbegriffe. In: Heinemann, M.: *Sprachliche und soziale Stereotype*. Forum Angewandte Linguistik. Band 33. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1998, s. 25-46.

- POLLAK, W.: *Was halten die Österreicher von ihrem Deutsch? Eine sprachpolitische und soziosemiotische Analyse der sprachlichen Identität der Österreicher*. Wien : Österreichische Gesellschaft für Semiotik/Institut für Soziosemiotische Studien, 1992.
- QUASTHOFF, U.: *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt am M.: Fischer-Athenäum-Taschenbuch, 1973.
- MARKHARDT, H.: *Das österreichische Deutsch im Rahmen der EU*. Frankfurt am Main [u.a.], 2005.
- ROTH, M.: *Der kommunikative Stil des Sprechens in einer studentischen Gruppe*. Magisterarbeit an der Universität Würzburg, 1998.
- REITERER, A.: *F. Nation und Nationalbewusstsein in Österreich. Ergebnisse einer empirischer Untersuchung. Mit Beiträgen von Wilhelm Filla und Ludwig Flaschberger*. Wien: VWGÖ, 1988.
- SCHWEIGER, G.: *Österreichs Image in der Welt. Ein weltweiter Vergleich mit Deutschland und der Schweiz*. Wien : Service Fachverlag, 1992.
- SEKULSKI, B.: „Hände hoch, ich liebe dich!“ Stereotype Bilder im deutschen Minimalwortschatz. Ergebnisse eines deutsch-polnischen Projekte. In: Heidemann, M: *Sprachliche und soziale Stereotype*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1998, s. 155-183.
- SEKULSKI, B.: *Gut - besser - Europa - Einige Anmerkungen zum gegenwärtigen Umgang mit einem populären Begriff*. In: SN 1997, 14, s. 211-230.
- ŠTEFAŇÁKOVÁ, J.: *Austriacizmy a helvetizmy v rakúskej a švajčiarskej dennej tlači z aspektu plucentrického hodnotenia nemčiny*. Monografia. Banská Bystrica : Univerzita Mateja, Banská Bystrica, 2003. ISBN 80-8055-853-1
- ŠTULAJTEROVÁ, A.: Sociologické a lingvistické aspekty rodovo citlivého jazyka v slovenčine a angličtine. In: *Teória a prax prípravy učiteľov anglického jazyka 5. Zborník katedry anglistiky a amerikanistiky FHV UMB*. Banská Bystrica : UMB, 2007. s. 54-63.
- TUHÁRSKA, Z.: *Sémantické a kognitívne aspekty skúmania didakticky zameraného odborného textu z oblasti biológie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2010a.
- TUHÁRSKA, Z.: Kognitive Aspekte der Textualität. In: *Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Humanitné vedy – lingvistika*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2010b, s. 123-129.
- WIESINGER, P.: Sprachliche Varietäten - Gestern und Heute. In: Stickel, G.: *Varietäten des Deutschen. Regional- und Umgangssprachen. Jahrbuch 1996 des Instituts für deutsche Sprache*. Berlin, New York: de Gruyter, 1997. S. 9-46.
- WODAK, R.: *Sprachen der Vergangenheiten*. Frankfurt/Main : Suhrkamp, 1994.
- WODAK, R.: *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1998.
- WODAK, R.: *"Fremde im eigenen Land?" Studie zum fremdenfeindlichen Diskurs Österreichs der Gegenwart*. In: PIB Wien. Heft 150, Wien, 1994.

Resumé

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Auto- und Heterostereotypen in Bezug auf die österreichische und deutsche nationale Identität, Mentalität und Sprache. Am Anfang werden die Begriffe „Stereotyp“, „Nationalstereotype“ und ihre Funktionen sowie die Beziehung zwischen „Nation“ und „österreichischer nationaler Identität“ behandelt. Der Schwerpunkt liegt auf der Analyse österreichischer Nationalstereotype und gegenseitiger Stereotype im deutsch-österreichischen Verhältnis.